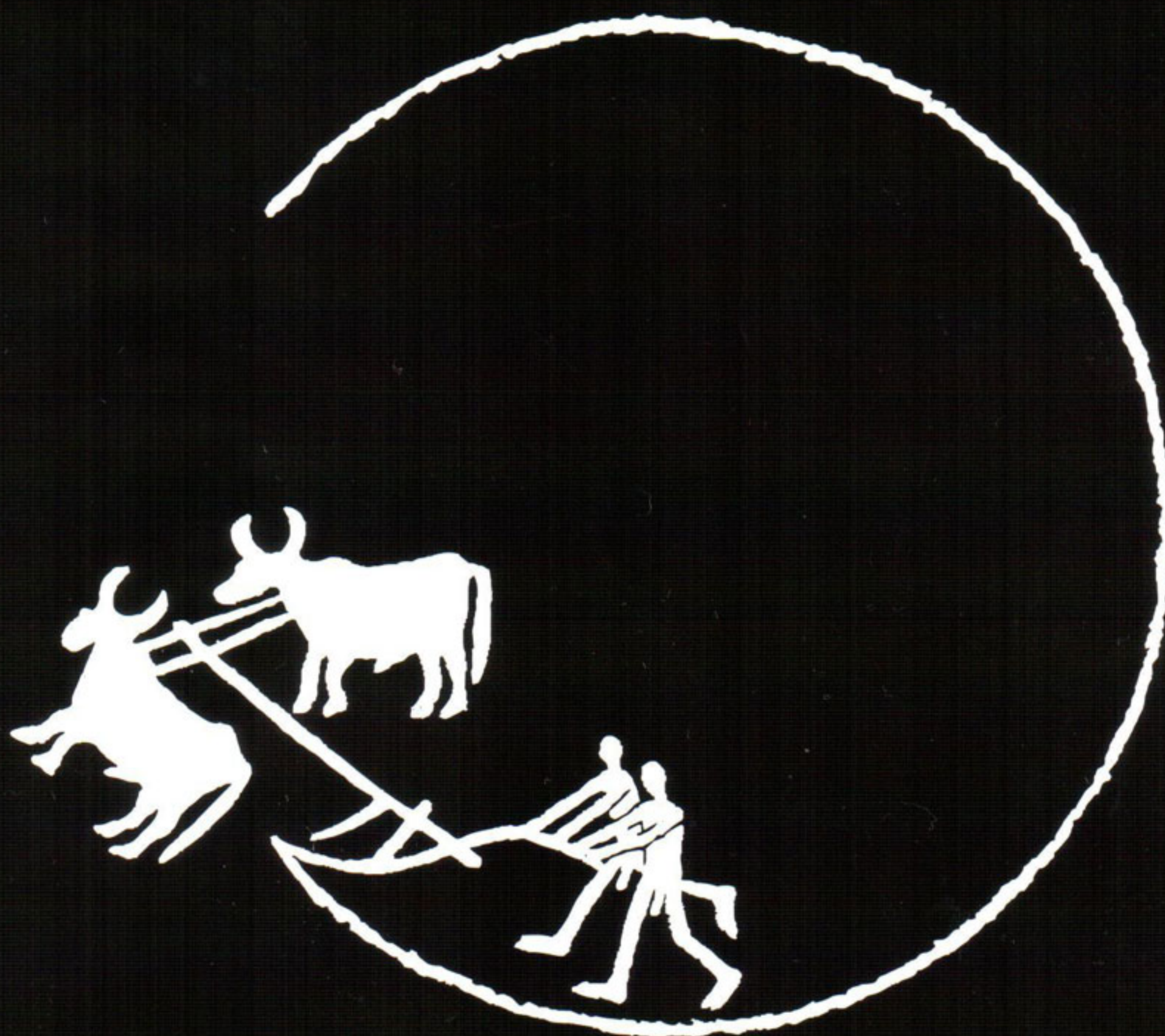

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ ПРИ БАН

БЪЛГАРСКА

ЕТНОЛОГИЯ

ГОДИНА XXXVI 2010 КНИГА 4

БЪЛГАРСКА ЕТНОЛОГИЯ

Год. XXXVI 2010 Кн. 4

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ПО ЕТНОЛОГИЯ И ФОЛКЛОРИСТИКА
С ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЙ – БАН

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Златина Богданова</i> – Социалната сигурност след социализма: значението на родствениите мрежи.	5
<i>Яна Янчева</i> – Колективизацията в българското село като място на паметта (По примера на с. Мездрея, област Монтана).	18
<i>Биляна Раева</i> – Професионална реализация на жените в Димитровград по време на социализма.	35
<i>Елена Петкова</i> – Социалистическата модернизация и българките мюсюлманки в Смолянски окръг 1959–1989 г.	50
<i>Ивайло Марков</i> – Копнеж по едно отминало време: юго-носталгия versus тито-носталгия. Случаят на албанците от Македония.	61
<i>Виолета Коцева</i> – „Чистичко като е, цветенце нещо като има, това е!“ (щрихи към домашната хигиена на българите).	72

РЕЦЕНЗИИ И ОТЗИВИ

<i>Анатол Анчев</i> – Лозанка Пейчева. Между селото и вселената: старата фолклорна музика от България в новите времена. София, 2008.	88
<i>Ваня Жекова</i> – Извори за българската етнография. Т. 5. Българи бежанци и етнокултурни традиции XIX – XX век. София, 2010.	90
<i>Стелу Щербан</i> – Петко Христов (съст.). Балканската миграционна култура: Исторически и съвременни примери от България и Македония// Balkan Migration Culture: historical and contemporary cases from Bulgaria and Macedonia. София, 2010.	94

НАУЧЕН ЖИВОТ

<i>Яна Янчева</i> – Българският XX век. Национална памет и идентичност. Кръгла маса, ИЕФЕМ – БАН, 14 – 14 януари 2011 г.	96
---	----

КОПНЕЖ ПО ЕДНО ОТМИНАЛО ВРЕМЕ: ЮГО-НОСТАЛГИЯ VERSUS ТИТО-НОСТАЛГИЯ. СЛУЧАЯТ НА АЛБАНЦИТЕ ОТ МАКЕДОНИЯ¹

Ивайло Марков

Въведение

Основна задача на настоящата статия е да изследва спомените и възприятията за отминалото време на СФР Югославия. Обект на моето изследване са представители на албанската общност в днешна Република Македония. По ред причини, за които ще стане дума в текста, изследването на избрания от мене случай представлява едно специфично и по-различно проявление на явлението „носталгия по Югославия“. Такова изследване за паметта за времето на Югославия сред албанците от Македония на практика не съществува², въпреки появилите се вече не малко текстове, посветени на юго-носталгията във всички от бившите югославски републики. Това ми позволява да проблематизирам копнежа по Югославия от малко по-различна позиция, като представя обяснителна рамка, релевантна за изследваната от мен група.

Основа за написване на този текст е теренната ми работа сред представители на албанската общност в Република Македония във връзка с моята докторска дисертация, посветена на трудовите миграции на албанците от Македония³. Важно е да отбележа, че разглежданата тук тема не е стояла във фокуса на интереса ми при теренните проучвания. Тя обаче многократно „изплува“ по време на провежданите от мен интервюта. От тук произтича още една специфика на предлагания текст – изследваните феномени са поставени в контекста на миграционните движения, т. е. не са обхванати всички възможни техни проявления.

Основната идея, която рамкира изследването, изхожда от твърдението, че носталгията по миналото представлява реакция на настоящето (Davis 1977:

¹ Кратък вариант на този текст беше представен на международната конференция „Alignment with the Regime of Communism – 20 Years Later“, София, 9–11 ноември 2010 г.

² Върху спомените за социализма, но сред косовските албанци, има отделни изследвания, виж например Shvandner-Sievers 2010.

³ Зачислен съм като редовен докторант в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей с тема на дисертационния труд „Съвременни трудови миграции на албанците от Македония“. Осъществил съм четири изследвания на терен с продължителност между 10–15 дни и няколко по-краткотрайни посещения във връзка с други мои ангажименти (конференции, семинари), като съм попълвал допълнително впечатленията си от терена. Работил съм в Западните части на Македония (с преобладаващо албанско население): Тетовско, Стружко, Скопско, Дебърско. Основният метод за набиране на информация е полустандартизираното етнографско интервю, често в разновидността му на биографично интервю – респондентите в много случаи разказват собствения си опит, преживявания, усещания или споделят мнението си за опита на техни роднини и приятели.

417), но заедно с това задава стремежи, очаквания и визия за бъдещето. В този смисъл носталгията по отминалото време на бивша Югославия, настоящето и надеждите за бъдещето сред албанците в Р. Македония са поставени в корелация. От тази гледна точка работата върху настоящия текст се оказва интересно предизвикателство – пред мене се откриха ред нови изследователски въпроси, включително и от терминологично естество. Това от своя страна ми помогна при формулирането на основната теза, която впоследствие беше подложена на проверка: сред албанската общност в Македония съществува специфичен копнеж по времето на Югославия, който обаче има определени особености. Терминологично този копнеж по-скоро може да бъде назован с термина „Тито-носталгия“⁴, отколкото с широко разпространения в академичните изследвания, медийното и публичното пространство термин „юго-носталгия“.

Методологична рамка: колективна памет, носталгия, юго-носталгия

В научния дискурс начините, по които хората си спомнят миналото, са свързани с процеса на изграждане на колективните спомени и мобилизирането на тези спомени в разнообразни колективни идеологии. Концепцията за колективната памет е свързана с името на Морис Халбвакс (Halbwachs 1925; Халбвакс 1996). Колективите сами по себе си не притежават памет, но те определят паметта на своите членове. Халбвакс въвежда понятието за социалните рамки на паметта. Човешките преживявания са повлияни най-вече от контекста на социално зададената рамка на значимост – няма спомен без възприятие (Halbwachs 1925: 197). Паметта за миналото живее и се съхранява в и чрез комуникацията. Човек си спомня онова, което е било или е част от от комуникацията и което в настоящето има своите отправни рамки. Затова споменът е реконструкция на миналото. То постоянно се реорганизира от променящите се отправни рамки на развиващото се настояще. В този смисъл миналото възниква едва когато се съотнесем с него в процеса на комуникация и интеракция в рамките на социалната група. За целта то трябва да бъде осъзнато като минало. С други думи то не трябва да е напълно изчезнало, трябва да има свидетелства за него, от една страна, а от друга – тези свидетелства трябва да показват характерни различия спрямо настоящето (Асман 2001: 29–30). Заедно с това запомнянето е семиотизиращ акт, то придава значение. Дадена историческа личност и/или исторически факт със самото си влизане в паметта на някоя общност се превръща в понятие, символ, поука, придобива смисъл и става част от идейната система на тази общност (Halbwachs 1925: 210). Затова, въпреки че процесът на помнене е селективен, това не намалява неговата социална значимост.

Специфично проявление на колективната памет за миналото е носталгията. Терминът се състои от две гръцки думи: „*nostos*“ – да се завърнеш у дома, и „*algia*“ – копнеж, мъка. Въведен е през XVII век от швейцарския доктор Йоха-

⁴ Паралелно се употребява терминът „Титосталгия“ (Titostalgia), въведен от словенския изследовател Митя Великоня (Velikonja 2008). Аз предпочитам пълното изписване на понятието – „Тито-носталгия“

нес Хофер, за да обозначи заболяване, поразяващо швейцарски войници, които воюват далеч от родното място (Boym 2001: XIII–XIV). Днес разбира се носталгията като понятие не обозначава болестно състояние. Тя е разглеждана като феномен, свързан с представата на модерността за времето като линейно и необратимо, както и като реакция към бързо променящата се заобикаляща ни действителност в настоящето (Lowenthal 1985; Bancroft 2009: 5–6). Това често създава чувство за дисконинуитет и загуба, особено когато моралните ценности са обявени за остарели и незначителни. В ситуации, когато тези чувства преобладават, когато хората започнат да изживяват настоящето като тежко и проблематично, се появява копнежът за „сигурното минало“, когато животът е бил стабилен и предвидим (Palmberger 2008: 103; Jansen 2005: 220). Ретроспективно погледнато, това минало е „сигурно“ заради факта, че човек знае какво му е носило, докато в настоящия момент не знае какво да очаква. Затова копнежът по миналото отпраща по-скоро към проблемите в настоящето, а не толкова настоява какво е било добро в миналото. Носталгията същевременно задава очаквания и визия за бъдещето (Velikonja 2008: 28).

Що се отнася до юго-носталгията, тя е свързана с разпадането на СФР Югославия и е част от една по-голяма дискусия за носталгията по социалистическото минало в целия т. нар. „социалистически блок“⁵. Днес копнежът по Югославия съществува във всички страни, произлезли от републиките на бившата федерация. Изследвания, посветени на юго-носталгията, посочват, че тя се появява като контра-наратив и контра-дискурс на доминиращия публичен дискурс на новия политически елит (Petrović 2010: 63, Palmberger 2008: 101). От гледна точка на новите елити и на националистическия дискурс при формиране на новите национални държави, наследили Югославия, юго-носталгията е разглеждана като ретроградна лоялност към бивша Югославия. Има обаче милиони хора, които притежават личен, субективен опит от реално живения „комунизъм“, който, според Мария Тодорова, трябва да бъде различаван от „комунизма като интелектуално/идеологическо усилие“ (Todorova 2002: 15). Големите промени, загубата на социално доверие, социалната и икономическа несигурност в голяма част от бившите републики на бивша Югославия в съчетание с отвореността на публичната сфера дават на хората възможност да „създадат“ свои спомени и чувство на копнеж за това отминало време. И много често техните спомени не съвпадат с официалния, претендиращ да бъде нормативен дискурс. Юго-носталгията бива артикулирана като памет за „доброто старо време“ (Velikonja 2008: 27–28). Тези спомени не могат да бъдат игнорирани и играят важна роля, като формират наративи, паралелни на официалния. В този контекст юго-носталгията не означа-

⁵ В Германия беше изкован терминът „*ostalgie*“ (от нем. *Ost* – изток, и *Nostalgie* – носталгия), за да опише появилата се след обединението на страната носталгията по живота в ГДР. Впоследствие терминът влезе в международно обръщение и се използва и по отношение на другите бивши социалистически страни. Тук само споменавам всеобхватността на процеса; цялостното проследяване на тази дискусия е извън задачите на предлагания текст. Трябва да се отбележи, че тази носталгия има разнообразни проявления. Аз ще се занимавам само с наративната ѝ манифестация; няма да засягам веществените ѝ проявления – марки и продукти (облекло, храни, домакински стоки), музика, филми, символи и т. н., които днес са цяла ретро-индустрия.

ва лоялност към югославската идея, тя е свързана с голям брой спомени, които не е задължително да са непременно обвързани с геополитиката и изразяването на идентичност (Jansen 2005: 222). Всичко това е взаимосвързано и трудно може да бъде разбрано, ако не се вземат под внимание някои особености на социализма в СФРЮ, организацията и идеологията на тази мултиетнична страна. Тук само ще маркирам някои от тези особености.

Югославският социализъм и мястото на албанците в СФРЮ

През втората половина на ХХ в. Социалистическа федеративна република Югославия и нейните граждани имат специфична позиция в сравнение с другите социалистически страни в Европа. След разрива между Тито и Сталин през 1948 г. страната се отказва от съветския патронаж и избира „третия път“ – на „необвързаните държави“. Така е избегнато строгото съветско влияние и контрол, пред което са изправени всички останали страни от тогавашния Източен блок. В културната сфера и всекидневния живот Югославия е много по-отворена към западноевропейските страни от която и да било друга социалистическа държава. Докато свободата на движение в останалите страни е строго ограничена, от 60-те години на ХХ в. държавната политика на Югославия позволява на своите граждани свободно да пътуват и работят в западноевропейските страни, при това – без визи⁶. Свободното движение и възможностите за миграция и работа в чужбина стават един от стълбовете на югославска идеология и политика.

Отделно от тази особена позиция сред социалистическия лагер, СФРЮ се отличава с редица специфики в идеологически и организационен аспект. Държавата е съставена от шест републики и две автономни области. Конституцията дава на всички нейни „народи“ и „народности“ равни права да поддържат и развиват своя собствена етническа, културна и езикова идентичност. Но заедно с това е налице и строга идеологическа линия, прокламираща „братство и единство“ на „народите“ и „народностите“, както и обща югославска идентичност – създадена е дори националност „югославяни“.

В югославската държава са включени обширни територии, населени с албанци: една част от тях попадат в рамките на създадената Социалистическа Република Македония, друга част – в границите на Социалистическа Република Сърбия и една малка част в Социалистическа Република Черна гора⁷. И въпреки

⁶ В края на 60-те години Югославия сключва двустранни договори с някои западноевропейски страни (напр. Германия, Австрия, Швейцария и др.) за изпращане на работници за определен период от време. Тази политика на свободно движение на работната ръка след конфликта между Тито и Сталин е имала за цел да съдейства за постигане на разграничение на СФРЮ от останалите страни от социалистическия лагер. Другият водещ мотив е чисто икономическият – така трябва да се преодолее постепенно икономическото изоставане на такива републики като Македония, Черна гора и особено автономната област Косово (Dimova 2007: 3–4)

⁷ Изчерпателно изследване върху албанския национален въпрос в периода след Втората световна война (включително положението на албанците от Македония) на основата на архивни материали и новооткрита за ползване документация в архивите на бивша Югославия правят Стамова 2005, Първанов и Стамова 2003.

че до средата на 60-те години политиката към албанското население е твърда, все пак за първи път те са признати като отделна общност (под формата на малцинство), получават право на образование и използване на майчин език, от което са били лишени в предходния период⁸. Конституцията от 1963 г. и особено тази от 1974 г. им гарантира още повече права: терминът „малцинство“ е заменен с понятието „народност“. Разликата между споменатите понятия „народ“ и „народност“ е ключова: албанското население (както и унгарското във Войводина) има статут на „народност“. „Народът“ е потенциална държавообразуваща единица и има право на самоопределение и дори отделяне, като формира република в състава на федерацията. От друга страна, една „народност“ е част от народ, който има своя отделна държава. Затова и народностите не могат да имат федерална единица под формата на република⁹ (Малкълм: 2001: 404).

На „народностите“ се гарантира свобода на развитие на собствената култура и свободна употреба на майчиния език, включително в образователните институции в районите с преобладаващо население от съответната народност; в общините, в които дадена народност има мнозинство, решенията и наредбите трябва да се съобщават и на езика на съответната народност; в смесените области езикът на дадена народност е с равноправна употреба в управлението и съда, а обществените надписи трябва да са двуезични (Милосавлевски и Томовски 1997: 16–19). Обстоятелството, че албанският език не е от южнославянската група възпрепятства разпространението на идеята за югославска идентичност сред албанците. Същевременно те могат да се ползват от всички граждански права, заложи в конституцията. Споменатото свободно движение и възможности за пътуване и работа из цяла Европа с югославски паспорт също е сред тях. Всъщност един много голям дял от работниците-мигранти от Македония са именно албанци.

Тези права албанското население започва да губи след смъртта на Тито през 1980 г. и особено с появата на Слободан Милошевич на историческата сцена. Оставям настрана подробностите около последвалите събития в Косово (както и в цялата федерация) в резултат от националистическата и централизаторска реторика и политика на Милошевич. Конкретно в Македония през 80-те години на миналия век са проведени няколко акции за ограничаване на правата на албанското население: във връзка с твърденията, че в много от изпълняваните по време на сватби албански народни песни, както и сред значителна част от

⁸ Преди Втората световна война албанците в рамките първо на Кралството на сърби, хървати и словенци, а по-късно и на Кралство Югославия нямат собствени училища на майчин език, а посещават сръбски такива; нямат право на собствена политическа партия. Според официалната идеология в държавата не съществуват малцинства – албанците са представяни като албанизирани сърби. Силен натиск има и за изселването им и заселването на освободените от тях земи със сръбски и черногорски колонисти.

⁹ Албанците от Косово са организирани в автономна област, чиито права в областта на законодателната, съдебната и изпълнителната власт с течение на времето нарастват, приближавайки статута ѝ до този на републиките. Но не такъв е случаят на албанците от Македония. Това придава допълнителен нюанс на изследваната от мен група.

излъчваните популярни албански мелодии и песни от регионални радиостанции в Тетово, Куманово, Кичево, Гостивар, Струга и Дебър имало такива с националистическо съдържание, тези песни са забранени. Поета е и кампания срещу „националистическите“ имена. Така от регистъра в Тетовската община са изхвърлени имена като Албан, Албана, Фл’амур (Fljatur – на алб. *знаме*), Лиридуам (Ljiriduat – от алб. *искаме свобода*). Наложени са ограничения за височината на стените, оградящи албанските дворове, в резултат от което през 1987 и 1988 г. са проведени акции по разрушаване на такива традиционни албански стени-огради в Тетовско и Гостиварско (Rusolek; Poulton 1995: 127–128).

В обявилата независимост в хода на разпадането на Югославия Република Македония тези процеси на ограничаване продължават: в македонската конституция от 1991 г. новата държава е определена като „национална държава на македонския народ“, без да бъде споменат албанският и турският елемент, както е в конституцията от 1974 г. (Babuna 2000: 80–81; Ragaru 2008: 5–6). Отнето е и правото на употреба на майчин език в публичното пространство, както и използването на националния флаг (Pettifer 2001: 143). Паралелно с това западноевропейските страни въвеждат визов режим за страните, наследили републиките на бивша Югославия, включително и за Република Македония. От тук насетне между представителите на албанските и македонските политически елити започва една борба за промяна на това статукво, изкристализирала във въоръжените сблъсъци от 2001 г и последвалото ги Охридско споразумение за преодоляване на напрежението и спорните въпроси. Ще спра до тук, без да навлизам в повече подробности, доколкото текстът не го изисква¹⁰. Направените бележки са достатъчни, за да се очертае контекстът, в който трябва да бъдат поставени събраните на терен данни от разговорите ми с представители на албанската общност от Република Македония.

Носталгия по югославското време сред албанските трудови мигранти

Моите респонденти са мигранти, работили или все още работещи в страните от Западна Европа – главно в Германия, Швейцария, Австрия, Дания и Швеция. Както всички тогавашни граждани на Югославия те получават възможност чрез двустранните договори с тези държави за набиране на работна ръка да работят там още от края на 60-те години на ХХ в. Изтъкваните от тях причини, поради които са поели по този път на препитание, са икономически и политически. От тяхната гледна точка югославската държава, въпреки конституционните права, които им предоставя, води последователна политика за възпрепятстване на участието им в икономическия и политически живот на страната: заетите с държавна работа в предприятия, сферата на услугите и местната администрация албанци са единици. Често говорят за този политически и икономически натиск

¹⁰ За албано-македонските взаимоотношения в рамките на Република Македония след разпадането на СФРЮ подробно виж Първанов 1992, Brunnbauer 2004, Dimova 2008, Ragaru 2008.

на югославските власти, за строго следене на всяка дейност от югославските тайни служби, за различни акции в албанските селища, включително за спомнатото бутане на високите албански зидове и др. Разказите за първите години на югославската власт, до отстраняването на вътрешния министър Ранкович¹¹, провеждал твърда политическа линия към малцинствата във федерацията, са особено драматични: респондентите разказват за липсата на възможности за образование, за грубата изселническа политика, принудила много албанци да се запишат като турци и да се изселят в Турция, за колонизаторските усилия и заселване на сърби и черногорци не само в Косово, но и в определени области на Македония. В дадената по-късно възможност за работа в чужбина някои от моите събеседници виждат по-изискано продължение на политиката за намаляване на броя на албанците чрез изселване. Според тях югославските власти очаквали, че те ще прекъснат постепенно връзката с родните места и близките. Тази мярка обаче, твърдят те, приключва неуспешно и дори неочаквано за властта, като им дава предимство в последвалата разпада на Федерацията криза – моите събеседници се усещат като богати, с по-висок стандарт на живот и подобри перспективи в сравнение с македонците.

Критичните и негативни оценки за натиска на югославските власти обаче се преплитат с много положителни спомени за онова време, особено когато споменът бъде съотнесен към предходния период или към настоящето. Характерно е, че в тези спомени на преден план излиза личността на държавния лидер Тито. В няколко от интервютата като виновници за всичко негативно в политиката са посочвани служителите по места, които действат „на своя глава“, без знанието и съгласието на Тито. За него понякога дори се говори като за „баща“: той бил полагал грижи за всички, живеещи във Федерацията, независимо от тяхната религия или етнически произход, бил справедлив и разумен политик. Спомените се връщат към едно по-сигурно време, когато престъпността била ниска, когато по Конституция Тито им предоставял равни права за достъп до образование и работа, етническите разлики били сведени до минимум и напрежението било много по-ниско, а всички трудни политически решения били уреждани от „безпристрастния“ Тито¹². Нека илюстрирам респекта и уважението към Тито с думите на един мой респондент:

¹¹ Александър Ранкович е министър на вътрешните работи на Югославия от 1946 до 1966 г. Името му впоследствие е свързано с ограничаване правата на малцинствата в държавата, включително и на албанците. През 1953 г. по негова инициатива е подписано споразумение с Турция за изпращане на живеещите във Федерацията турци в тяхната „родина“. Силен натиск е осъществен върху албанците да се декларират за турци и впоследствие много от тях наистина са изселени: балансираните оценки говорят за 250 хил. изселени албанци, като половината от тях са от Македония (виж Малкълм 2001: 398–399). През 1966 г. обаче поради подозрения, че ръководените от него служби са подслушвали държавни лица, включително и самия Тито, Ранкович губи властта си и е изключен от партията.

¹² За идентифицирането в общ план на тоталитарния лидер като „баща“ на нацията и ролята му за установяване и поддържане на легитимността на установения властови ред виж Ворнеман 2004. За култа към Тито преди и след неговата смърт и значението на тази идентификация за създаване образа на „Титова Югославия“ виж Bringa 2004.

„Тито беше сред най-добрите! Водеше една голяма политика със западните страни. Беше комунистически режим, ама свободен режим. Тито беше голям политик! Ама тука имаше някои, които ги правеха работите не както трябва. Ама пак беше хубаво [...]“

Най-силен обаче е носталгичният копнеж към свободния режим на придвижване и липсата на граници в рамките на самата Югославия: не малко от моите събеседници са търсели препитание в стопанските и културни центрове на федерацията – Белград, Загреб, Любляна и др. Днес те не могат да пътуват в тези страни така свободно и безпроблемно. Някои от тях се страхуват да пътуват дори в Сърбия заради последвалите разпадането на СФРЮ събития в Косово и нарастналото до крайна степен напрежение между сърби и албанци.

Особено голяма ценност е бил т.нар. „червен паспорт“, предоставящ възможност за пътуване без виза и за работа в западноевропейските държави. Моите събеседници са пътували като всички останали югославски граждани по силата на двустранните договорености между СФРЮ и западноевропейските страни – никой в тези държави не се е интересувал дали те са албанци, сърби или македонци.

„Червеният паспорт, той ни помагаше много. И нямаше граници за нас. Той ни беше една привилегия от Тито... Никой не те питаше къде ходиш, можеше навсякъде да ходиш [...] За 80 марки тогава [80-те години – бел. моя. И. М.] отидох до Германия. Оттука – Суботица, Будапеща. Първа граница беше Унгария. От Будапеща – за Берлин. 80 марки беше. И можеше навсякъде.“

Благодарение на работата си в чужбина много от моите събеседници успяват точно в този период, между средата на 60-те и средата на 80-те години на миналия век, да построят нови големи къщи, обзаведени с модерни мебели и техническо оборудване, да закупят западни марки коли (като рено, пежо, фиат, фолксваген), да осигурят добро образование за децата си, някои дори да започнат собствен бизнес. Не малък дял от тях са прекарвали по-голямата част от акивния си живот, работейки в Западна Европа, а впоследствие получават и пенсии от съответната страна.

След разпадането на СФРЮ, както споменах по-горе, възможностите за заминаване и изобщо за пътуване в чужбина са намалени значително както поради финансови, така и поради формални причини, във връзка с визовите ограничения към наследилите социалистическа Югославия държави. При моите респонденти това се изживява като много травмиращ факт – те в продължение на десетилетия са пътували из европейските държави, „Европа“ е била част от тяхното всекидневие. Има голяма пропаст между мястото, което бивша Югославия заема в „символическата география“ на Европа (макар и не като страна членка на ЕС) и мястото на наследилите я самостоятелни държави – изведнъж те придобиват стигматичното определение „източноевропейски държави“. Често в разказите си за „онова време“ моите събеседници отграничават себе си от жителите на останалите социалистически държави и подчертават уникалната позиция, която са имали в отношенията си със Западна Европа:

„Ходихме на екскурзия в Турция и на връщане през България минахме. За българите ние бяхме американци. Американци бе, човек! Всичко беше евтино за нас – за 50 марки вземаш левове един куп, не можеш да ги изхарчиш [...] Слушай – Югославия е била една измежду най-богатите! Поляци, чехословаци,

румънци, унгарци, българи, дори и Албания беше затворена – тия всичките правеха търговия тук. Тия всичките бяха сиромашни държави [...]“

Всекидневието, свързано с работа и живот в западноевропейските страни от времето на Тито, наред със свободата на придвижване, има голяма символична стойност за моите респонденти. Носталгията по загубата на тази позиция не просто ни отправя към миналото от гледната точка на настоящите обществени, политически, икономически и дори културни реалности в Република Македония; чрез нея е заявявано желание за отделяне от определението „източноевропейци“ и от моментната позиция, както и за повторното приобщаване към европейския Запад чрез интеграция в структурите на Европейския съюз. И затова тяхната носталгия не се вписва, поне не изцяло, в категорията „осталгия“ – носталгията по социалистическото минало сред останалите страни от социалистическия лагер.

Моите албански събеседници посрещнаха с ентузиазъм и надежда подобряването на възможностите за пътуване с решението за премахване на визовите ограничения за жителите на Р. Македония след 1 януари 2010. Те имат трезва преценка за очакващото ги при успешна евроинтеграция на Република Македония. За тях Европа не е непозната реалност, както е за повечето от жителите на останалите бивши социалистически държави, получили възможност да пътуват в страните от Западна Европа едва след 1989 г. Затова те често с любопитство ме питаха какво в България се е променило след приемането ѝ в ЕС. Сред тях аз не усетих онази ултимативна реторика, позната от политическите заплахи на отделни албански лидери и медийните спекулации за това, че албанците ще влязат в европейските структури на всяка цена, ако се наложи – и чрез отделяне, без останалите жители на Р. Македония. Всъщност членството в ЕС е сред малкото проекти, около които албанската и македонската общност споделят единно мнение – това е проект, който единствен би позволил общо бъдеще в една държава, вътрешен мир и разбирателство със съседните държави, би гарантирал изграждане на мултиетнично общество и функционираща демокрация.

Направеният анализ ясно показва, че носталгията винаги е поставена в контекст. Първо, за моите събеседници тези спомени се съотнасят към спомени за предходния период на сурова политика спрямо албанците отпреди Втората световна война. На второ място носталгията кореспондира с разкази за промените, настъпили след смъртта на Тито, и най-вече със ситуацията в Република Македония през последните две десетилетия. Затова, според мене, бихме могли да допълним даденото в началото определение за носталгия: носталгията към даден период от миналото най-често е двойно съотнесена – както към миналото, предхождащо този период, така и към настоящето. В случая времето, което предизвиква носталгични усещания, е свързано с управлението на Тито. За албанците в Република Македония носталгията по югославското минало не е спомен за държава или конструирана „югославска“ идентичност, а спомен за простор и възможности за мобилност. Спомен за време, когато макар да е имало не малко проблеми, животът е бил „по-добър“, отколкото сега. Спомен за призната специфична позиция в отношенията със западноевропейския свят и за самоусещане за просперитет. Спомен, свързан най-вече с личността на Тито, предоставил им тези права и възможности, липсвали преди това и загубени покъсно. Затова според мене адекватното понятие за обозначаване на копнежа по

това минало, конкретно сред албанската общност в Република Македония, е „Тито-носталгия“, а не „юго-носталгия“. Тито-носталгията се осмисля не просто като съжаление за отминалото „добро старо време“, а като свеобразен копнеж и надежда за едно по-добро, европейско бъдеще в рамките на ЕС.

Библиография:

- Халбвакс, М. 1996:** Колективната памет. София.
- Малкъм, Н. 2001:** Кратка история на Косово. София.
- Милосавлевски, С. и М. Томовски 1997:** Албанците во Република Македонија 1945–1995. Легислатива, Политичка документација, Статистика. Скопје.
- Първанов, А. 1992:** Албанският синдром в Република Македония – В: Национални проблеми на Балканите. История и съвременност. С., 158–179.
- Първанов, А. и М. Стамова 2003:** Албанският фактор в Македония. – В: Изследвания в чест на проф. д.и.н. Дженгиз Хаков. София, 294-303.
- Стамова, М. 2005:** Албанският въпрос на Балканите (1945–1981). София.
- Vabuna, A. 2000:** The Albanians of Kosovo and Macedonia: Ethnic Identity Superceding Religion. – Nationalities Papers 28 (1), 67-92.
- Wancroft, C. 2009:** Yugonostalgia: The Pain of the Present. ISP Collection. Paper 787, http://digitalcollections.sit.edu/isp_collection/787.
- Borneman, J. 2004:** Gottvater, Landesvater, Familienvater: Indentification and Authority in Germany. – In: Borneman, J. (ed.), Dead of the Father: an Anthropology of the End in Political Authority. New York, 63-103.
- Boym, Sv. 2001:** The Future of Nostalgia. New York.
- Bringa, T. 2004:** The Peaceful Dead of Tito and the Violent dead of Yugoslavia. – In: Borneman, J. (ed.), Dead of the Father: an Anthropology of the End in Political Authority. New York, 148-200.
- Brunnbauer, U. 2004:** Fertility, Families and Ethnic Conflict: Macedonians and Albanians in the Republic of Macedonia, 1944-2002. – Nationalities Papers 32 (3), 565–598.
- Davis, F. 1977:** Nostalgia, Identity and the Current Nostalgia Wave. – Journal of Popular Culture, 11 (2), 414-424.
- Dimova, N. 2008:** Identity of the Nation(s), Identity of the State: Politics and Ethnicity in the Republic of Macedonia, 1990–2000. – Ethnologia Balkanica, 12, 183-213.
- Dimova, R. 2007:** From Past Necessity to Contemporary Friction: Migration, Class and Ethnicity in Macedonia – Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers, Working Paper No. 94. Halle, http://www.eth.mpg.de/cms/en/publications/working_papers/pdf/mpi-eth-working-paper-0094.pdf
- Halbwachs, M. 1925:** Les cadres sociaux de la mémoire. Paris.
- Jansen, S. 2005:** Antinacionalizam. Etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu. Beograd.
- Lowenthal, D. 1985:** The Past is a Foreign Country. Cambridge.
- Palmberger, M. 2008:** Nostalgia Matters: Nostalgia for Yugoslavia as Potential Vision for a Better Future. – Sociologija, 50 (4), 99-113.
- Petrović, T. 2010:** Nostalgia for the JNA? Remembering the Army in the Former Yugoslavia. – In: Todorova, M. and Z. Gill (eds.), Post-Communist Nostalgia. Oxford, 61-81.
- Pettifer, J. 2001:** The Albanians in Western Macedonia. – In: Pettifer, J. (ed.), The New Macedonian Question, New York, 137-148.
- Poulton, H. 1995:** Who Are the Macedonians? London.
- Ragaru, N. 2008:** Macedonia: Between Ohrid and Brussels. CERI (Centre d'études et de recherches internationales). Paris,

<http://www.ceri-sciencespo.com/cherlist/ragaru/macedonia.pdf>

Rosulek, P. Albanians in Macedonia – ethnic minority or second constituted nation?, <http://www.eurac.edu/summeracademy/progr/Rosulek.pdf>

Todorova, M. 2002: Remembering Communism. – Center of Advanced Study Newsletter, № 2, autumn, 15-17.

Shvandner-Sievers, St. 2010: Invisible-inaudible: Albanian Memory of Socialism after the War in Kosovo. – In: Todorova, M. and Z. Gill (eds.) Post-Communist Nostalgia. Oxford, 96-112.

Velikonja, M. 2008: Titostalgia: A Study of Nostalgia for Josip Broz. Ljubljana.

LONGING FOR A PAST TIME: YUGO-NOSTALGIA
VERSUS TITO-NOSTALGIA.
THE CASE OF ALBANIANS FROM MACEDONIA

By Ivaylo Markov

Abstract

The main aim of the article is studying the memories and perceptions of the Yugoslavian times among Albanians in the Republic of Macedonia. The nostalgia about these past times exists, but because of many reasons which are described in the text, Albanian nostalgia is different. Terminologically this longing could be called “Tito-nostalgia”, instead of more widespread in academic studies and public space term “Yugo-nostalgia”. The analysis in the article proceeds from the assumption that the nostalgia forms reaction to the present state and simultaneously turns the attention into aspirations, expectations and vision for the future.